

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: yu.yu.kalynovskyu@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

Рудяк Данило Валерійович, студент III курсу факультету міжнародного
та європейського права, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: d.v.rudyak@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0000-7625-7994

МЕТАФІЗИКА ТОТАЛІТАРНОГО СУБ'ЄКТА: ПОРІВНЯЛЬНА АНТРОПОЛОГІЯ НАЦІОНАЛ- СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТА РАДЯНСЬКОГО ПРОЄКТІВ «НОВОЇ ЛЮДИНИ»

Здійснено компаративний аналіз антропології націонал-соціалістичного та радянського проєктів «нової людини». Визначено спільні та відмінні риси «ідеальної людини» в ідеологічних доктринах СРСР та нацистської Німеччини. Акцентується увага на сучасних небезпеках щодо спроб трансформації людської природи без урахування всього комплексу прав та свобод особистості.

Ключові слова: «нова людина», націонал-соціалізм, радянська людина, антропологія тоталітарного суб'єкта, соціальна героїка, національно-патріотичне виховання.

Постановка проблеми. Початок нового століття, у якому ми живемо, надавав надію на довгоочікувану сталість після світових війн і перипетій «кривавого» ХХ ст. Але з розгортанням російсько-української війни, пандемії, кризи системи міжнародного права такі сподівання виявились марними. Разом із тим втілення ідеї правової рівності в демократичних державах, усунення тоталітарних режимів і переорієнтація вектору сили з воєнної потужності на соціально-технологічний сектор визначили відмінності нової епохи порівняно з попередніми. Вочевидь, на тлі виникнення нової соціальної реальності, певні тенденції соціально-економічного, духовного та політичного розвитку ХХ ст. залишаються сталими, образно кажучи «вічними».

У цьому випадку тим самим «вічним» можна вважати прагнення людства до перевершення власної «неідеальності», що призвело до появи трансгуманізму. У наш час він визначається активним упровадженням новітніх біотехнологій, використанням наукових розробок для покращання природи людини, а також супутніми процесами – автоматизацією певних видів праці, спрощенням виконання рутинних завдань та загалом оптимізацією різноманітних видів діяльності за допомогою новітніх технологій, до яких залучена людина.

Такий вектор розвитку суспільства досі викликає запеклі дискусії між прибічниками і противниками «технологізації» суспільних мас, але, на нашу думку, для того щоб всебічно дослідити проблематику цього питання у XXI ст., треба звернути увагу на минулі спроби зробити суспільство та людину «кращими». Найбільш яскраві приклади таких спроб відбувались у тоталітарних системах XX ст., а саме у Третньому Рейху під проводом Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії та її керівника Адольфа Гітлера й у Союзі Радянських Соціалістичних Республік, керованому Комуністичною партією Радянського Союзу на чолі з Генеральним секретарем Йосипом Сталіним. Центральною ідеєю обох систем була докорінна трансформація суспільства з метою досягнення «кращих» умов для існування як суспільства в цілому, так і окремих його громадян.

Проаналізувавши спроби вказаних вище політичних систем «перекроїти» людську природу за ідеологічним ідеалом, ми зможемо порівняти «хороші» та «погані» рішення і, ґрунтуючись на них, зрозуміти, у якому напрямку варто прямувати зараз – здійснювати спроби перевершити людську природу заради збільшення обсягу можливостей людини та її комфорту чи прийняти наші недоліки як «нормальний стан» людського існування й продовжувати торувати шлях крізь випробування й перешкоди до власного максимуму без застосування штучних «прискорювачів» особистісного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нашого дослідження знайшла відображення в наукових працях вітчизняних і закордонних науковців. Світоглядні ідеї, що склали фундамент для цієї наукової розвідки, були викладені в роботах Ф. Ніцше [1], М. Фуко [2], А. Розенберга [3], М. Конє [4], А. Гітлера [5], Е. Юнгера [6].

Наступна група наукових праць, що були використані в нашій науковій роботі, спрямована на дослідження тоталітаризму як суспільно-політичного явища, місця людини в цій системі, визначення ролі різних видів мистецтва в репрезентації тоталітарного суб'єкта. Цю групу представляють такі науковці, як У. Граб [7], В. Дем'яненко [8], Ю. Каганов [9], У. Федорів [10], В. Сухонос [11], Х. Арендт [12], В. Беньямін [13], Е. Мішо [14], Ф. Споттс [15].

Формулювання мети. У роботі буде здійснено спробу дослідити суспільно-політичні практики та концептуальні особливості провідних тоталітарних режимів ХХ ст. щодо переосмислення людської природи та виховання «нової людини» для подальшої екстраполяції зроблених висновків на антропологічні й онтологічні проблеми сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Антропологічний дискурс націонал-соціалізму виходить за межі ідеологічної доктрини, постаючи спробою ревізії та докорінної трансформації тогочасної європейської гуманістичної традиції та подолання кризи суб'єктності, що виникла на межі ХІХ–ХХ ст. У центрі цього проєкту стоїть заміна основного суб'єкта Просвітництва, раціональної особистості, наділеної невід'ємними правами, на, по суті, біологічно детерміновану одиницю, чие буття цілком вичерпується приналежністю до расового або класового цілого.

Так, нацистський ідеал людини передусім ґрунтується на твердженні про перевагу біосу над логосом, де тілесність та генетично детерміновані риси стають головним майданчиком для побудови подальших політичних й онтологічних аспектів соціальних відносин.

Розгортання нацистського антропологічного ідеалу базується на селективній та суттєво деформованій інтерпретації спадщини Фрідріха Ніцше. Концепт «Надлюдини», що посідає основне місце в нацистському баченні «нової людини», у Ніцше мав духовно-аристократичний характер. Ніцшеанська «Надлюдина» мала в першу чергу перемогти свої слабкості та стереотипи, щоб піднятися вище людини звичайної, тоді як у нацистській антропології ця концепція була піддана жорсткій натуралізації. Метафізична «Воля до влади» редукується до агресивного домінування конкретної людини та етносу, до якого вона належить [1].

Як зазначала Ханна Арендт у своєму фундаментальному дослідженні «Джерела тоталітаризму», расизм перетворює динаміку історії на статистику природи: людина більше не стає кимось через свої вчинки чи моральний вибір, її гідність та належність до тих чи інших кіл заздалегідь визначена її генетичним кодом [12].

Важливим елементом цієї генези є також спотворена концепція соціалдарвінізму та ідеї «героїчного реалізму» Ернста Юнгера. Юнгеровська постать «Робітника» пропонує тип людини, яка через техніку та війну долає буржуазний індивідуалізм, жертвуючи деякими аспектами власного комфорту заради своєї Батьківщини та нації в цілому [6, s. 104–110]. Нацизм запозичує цю ідею гарту, але переносить її з площини екзистенційного вибору в площину «расової гігієни». Альфред Розенберг у праці «Міф ХХ століття» легітимізує цей перехід, стверджуючи, що душа є лише зворотною стороною крові [3,

s. 2–5]. Таким чином, нацистський ідеал суб'єкта – це триумф біологічного детермінізму, де свобода волі замінюється фаталізмом крові, а етика трансформується в біологічну доцільність.

Естетичний вимір нацистського ідеалу людини відіграє ключову роль у легітимації режиму, функціонуючи як фізичне втілення ідеологічних переконань. Згідно з тезою Вальтера Беньяміна про «естетизацію політики», нацизм перетворює людську масу на пластичний об'єкт художнього формування [13, с. 53–98]. Ідеальне тіло арійця, на нашу думку, найбільш яскраво продемонстровано в мистецтві Третього Рейху, зокрема у пластиці Арно Брекера, улюбленого скульптора Гітлера [4]. Воно апелює до суворого неокласичного канону, покликаного візуалізувати ідею порядку, міцності, сили й вічності [14; 15].

Однак ця естетика позбавлена античного катарсису, передачі емоції. Вона є сухою репрезентацією міцї, дисципліни та готовності до прояву сили. Тіло ідеального представника арійської раси постає як живий монумент: воно статичне, підкреслено атлетичне і позбавлене будь-яких ознак недосконалості, слабкості, вагання. Важливою рисою, яку необхідно підкреслити є спроби архітекторів німецької культури провести паралель між еталонним арійцем і персонажами давніх міфів. Однією з найбільш популярних таких «спроб» є скульптури Арно Брекера «die Partei» («Партія») та «Bereitschaft» («Готовність»).

У «die Partei» майстер нацистської скульптури зображує молоду людину, яка тримає в лівій руці факел, її тіло напружене: рука витягнута вбік під майже прямим кутом відносно тіла, плечі підняті ввєрх, груди легко вип'ячені вперед, ноги виглядають так, ніби чоловік щойно зупинився після тривалого забігу. Загалом у позі героя скульптури читається впевненість, готовність, триумф. Якщо ж перекласти назву скульптури, поси́л, що його намагався донести Брекер, стає ясним і зрозумілим. Цей атлетичний юнак із факелом, невід'ємним символом Прометєя, героя давньогрецького міфу, є спробою фізичного втілення шляху НСДАП, що розглядалася тогочасними німцями як партія, яка принесла Німеччині процвітання та довгоочікуваний підйом національного духу, як Прометей приніс людям вогонь.

«Bereitschaft» у свою чергу виокремлює інший бік «Великої Німеччини» Гітлера. Ця скульптура теж зображує впевнену, атлетичну молоду людину, але цього разу замість факела юнак тримає в руках клинок, який він, виходячи з пози, збирається витягнути з ножен. Особливої уваги заслуговує вираз його обличчя – насуплені брови, напружена щелепа, але при цьому вкрай холодний та спокійний вираз обличчя. Ця скульптура має на меті показати інший бік імперії та її населення – холодну войовничість, готовність до бою та спротиву.

У цьому контексті, ми спостерігаємо перехід від індивідуальної суб'єктивності до типологізації – індивід цікавий системі лише як досконалий зразок, копія ідеального расового першообразу. Тіло сприймається як символ чистоти крові, при погляді на його відображення в будь-якому витворі мистецтва такі явища, як поразка, хвороба, слабкість чи будь-яке інше негативне явище в цілому, уявити просто неможливо, хоча саме це співіснування образів тріумфу і провалу давало те саме відчуття «життя» та справжності грецькій скульптурі, краси якої так хотіли досягти нацисти.

Низка відомих філософів досліджували нацистську біополітику, визначаючи її особливий стиль та антигуманістичний характер. Так, біополітичний аспект нацистського проєкту, проаналізований крізь призму концепції Мішеля Фуко, полягає в тотальному державному підкоренні біологічного буття людини. Держава бере на себе функцію «садівника», який перебирає життя людей за сортами, наглядає за дотриманням вимог та карає за невиконання їх [2]. Тілесна досконалість стає не приватним надбанням особистості, а майже вимогою, підпорядкованою логіці війни та подальшого відтворення, що за своєю суттю більше схоже на селекцію.

Це породжує особливу етику героїчної самопожертви, де найвищою доброчесністю проголошується добровільне зречення від власного «Я» заради народної спільноти, як зробив відомий герой нацистської пропаганди Хорст Вессель. Ідеальна людина нацизму – це суб'єкт, який знаходить свій екзистенційний сенс лише в момент повного розчинення у волі лідера (*Führerprinzip*) (принцип Вождя) [5, s. 501–512]. Тут виникає парадокс: ідеал Надлюдини виявляється ідеалом функції, яка не має власного змісту поза вказівками системи. Це перетворює нацистську антропологію на проєкт радикального антигуманізму, де культ краси тіла слугує ширмою для деструкції краси духовної, заміщаючи її «красою» ідеологічною, а метафізика крові стає інструментом для виправдання тотального насильства та дегуманізації представників «нижчих» рас.

Окремим і чи не найбільш динамічним аспектом нацистського антропологічного проєкту є формування культу Героя, який виступає як вища точка реалізації расового й особистого потенціалу. Якщо «пересічному» арійцю була вготована роль базового елемента системи, то Герой (Воїн) поставав як її духовний авангард, що втілював концепцію «героїчного реалізму». Філософське коріння цього концепту для Німеччини перехідної доби сягає праць Ернста Юнгера, зокрема його ідеї про роль війни як нульової точки, де індивід, навіть переходячи через межу смерті, перетворюється на чисте втілення волі та сили.

У нацистській метафізиці постать Героя тісно пов'язана з поняттям Долі. Ідеальна людина – це той, хто активно приймає долю через *Amor Fati* (любов до фатуму), перетворюючи власну загибель на акт найвищого утвердження

раси. Тут ми спостерігаємо специфічну секуляризацію християнського мучеництва: замість раю небесного, Герою обіцяно вічне життя в пам'яті народу та в тривалості кровної лінії. Це формує особливий тип «аскетичного» воїна – суб'єкта, який відмовляється від буржуазного комфорту та особистого щастя заради захисту своєї вітчизни й боротьби за її потреби.

Важливим філософським підґрунтям тут виступає також децизіонізм Карла Шмітта, де політичне буття визначається через спроможність розрізняти «друга» та «ворога», а найвищим проявом суб'єктності є готовність до екстремальної ситуації – війни. Герой у цій системі координат є «людиною кордону», яка легітимуює насилля як засіб очищення та оновлення світу. Його тіло в мистецтві (зокрема у графіці Ганса Ліски чи плакатному мистецтві) завжди зображується в моменті напруження, у стані постійної бойової готовності, але закономірно зберігається відсутність будь-якого «дефекту» серед зображених солдат. Г. Ліска ніби свідомо відмовляється зображати загиблих, поранених, чи невольових солдат. Навіть відтворюючи повсякденне життя німецьких воїнів, Г. Ліска вкладає в їх образи силу, впевненість, готовність до рішучих дій, а в образи солдат противника, навпаки, – розгубленість, стан, близький до шоку.

Така антропологічна настанова мала на меті подолання страху смерті через її естетизацію. Смерть Героя проголошувалась «найкрасивішою смертю», що фактично перетворювало нацистську ідеологію на своєрідний культ танатосу. У цьому контексті ідеал людини остаточно розмивається: вона стає лише тимчасовим носієм «вічної крові», раси, а її індивідуальне життя посідає другорядну роль у драмі боротьби за світове панування. Це підтверджує тезу про те, що нацистський героїзм був формою антропологічного нігілізму, де найвища цінність людини визнавалась лише в момент її самознищення заради системи.

Оспівування війни, героїки та жертвності німецького воїна було характерною рисою й кінематографу фашистської Німеччини. Починаючи з 1941 р. режисерами активно створюються фільми про Другу світову війну. У кінопрокаті почали з'являтися такі кінокартини, як «Штукас» (1941), «Юний Адлер» (1944) та ін. У них солдати співали веселі пісні про смерть, війна не була чимось страшним і кривавим. Війні було надано образ веселої прогулянки. Смерть представлялась як спорт. Натомість противник зображувався у вигляді веселих карикатур, які вмирали безликими масами. А німці, їм на противагу, були зображені світловолоосими, спортивними, веселими, здоровими молодими чоловіками, які помирали красиво або трагічно, як великі мученики. Так, режисер Карл Ріттер говорив про те, що він спробував у своїх фільмах показати хороброго солдата, вихованого на таких цінностях, як доблесть, відвага, сміливість, шляхетність, завжди готового принести себе в жерт-

ву, якщо того вимагатиме ситуація. Тим не менш кожен його солдат був наділений індивідуальністю [16, с. 164].

Підсумовуючи дослідження німецького ідеалу нової людини, названого «надлюдиною», можемо спостерігати такі риси, що визначають її існування в нацистському політико-філософському вимірі: свідомо приналежність до раси, атлетична будова тіла, визнання та слідування політиці партії та слову вождя, готовність та спроможність до проявів насильства, готовність героїчно загинути під час боротьби та відмова від власних бажань й ідеалів заради блага країни, нації, народу, раси тощо. Враховуючи ідеї, зазначені вище, можемо стверджувати, що ідеальний фашистський «арієць» де факто позбавлений будь-якої можливості чинити спротив волі влади і піддавати її ідеали сумнівам. Він є в першу чергу воїном, у другу – націонал-соціалістом і лише потім людиною.

Здійснюючи порівняльну характеристику, звернімося до уявлень про «нову людину» за радянських часів. Радянська концепція «нової людини» (*Homo Sovieticus*) постає як одна з найбільш амбітних спроб радикальної трансформації людської природи і, разом із тим, самоосмислення в історії європейської цивілізації. На відміну від націонал-соціалістичного антропологічного проекту, що базувався на домінуванні раси та фаталізмі, радянська ідеологія спиралась на засади антропологічного конструктивізму. В основі цього підходу міститься марксистська онтологічна настанова про те, що людина не має апріорної, незмінної сутності, а є динамічним продуктом суспільно-історичних обставин [10]. Тож через радикальну зміну соціального середовища держава-деміург прагнула спроектувати суб'єкта, позбавленого тягаря минулого та повністю інтегрованого в есхатологічну логіку комуністичного будівництва.

Філософським фундаментом радянської антропології є прометеївський пафос подолання природних меж, який простежується і в нацистській ідеї зразкової людини. Радянський проект пропонував секуляризовану версію спасіння, де засобом «преображення» людини ставала не божественна благодать, а справедлива винагорода за працю, визнання серед народу та партійних діячів і, в окремих випадках (Стаханов та ін.), увічнення в пам'яті наступних поколінь [11, р. 7–15]. На ранніх етапах розвитку СРСР це вилилось у специфічну концепцію зразкового пролетаря. Спираючись на ідеї радикальної раціоналізації (зокрема тейлоризм), радянські ідеологи прагнули перетворити людське тіло на максимально ефективний інструмент виробництва, мотивуючи це колективним обов'язком зміцнити Батьківщину та працювати на благо співвітчизників, з якого, як наслідок, мало утворитись і благо самого пролетаря [9, с. 22–30].

Біомеханічний підхід до тілесності (розроблений, зокрема, у театральній системі В. Месргольда та працях О. Гастева) розглядав м'язи та нервову систему як механізми, що потребують ідеологічного й технічного налаштування. Ідеальна людина в цій системі координат позбавляється суб'єктивної рефлексії на користь функціональної досконалості. Тіло стає об'єктом антропотехніки: воно має бути динамічним, витривалим і позбавленим «буржуазної» м'якості [7, с. 90]. На відміну від нацистської статичної атлетичної тілапам'ятника, «радянське тіло» в мистецтві конструктивізму та раннього соцреалізму завжди перебуває в русі, у процесі трансформації «сировини на продукт», що візуалізує тріумф волі над матерією. Така «ефективність», усюди-суща «економність», що зовсім не залишає місця для сентименту, залишиться у свідомості людей і переслідуватиме їх усюди – у «хрущовках», плакатах на вулицях, навіть у театрах, сконструйованих у стилі бруталізму. Пізніше ця «ефективність» знайде своє відображення в сатиричному циклі робіт «Проекти самотньої людини» Віктора Пивоварова (1975), де розписано всі аспекти життя «зразкового» громадянина СРСР, від біографії до плану кімнати, графіку дня та навіть снів.

Центральною постаттю радянської «міфології» є Герой Праці. Це тип суб'єкта, чия ідентичність повністю вичерпується його виробничими досягненнями. Стахановський рух запропонував специфічне сприйняття рекорду: ідеальна людина – це той, хто здатний здійснити надлюдське зусилля, долаючи біологічний опір власного тіла заради колективної мети.

Герой Праці постає як експонат своєї світської агіографії. Праця тут втрачає свій утилітарний характер і набуває рис сакрального служіння [10, с. 208–212]. Порівнюючи з націонал-соціалістичним розумінням «нової людини», бачимо важливу відмінність – якщо нацистська надлюдина стверджує свою владу через панування над «нижчими», то радянський «Homo Sovieticus» стверджує свою вищість через заперечення власних бажань на користь колективних та розчинення власного «Я» у трудовому колективі. Це призводить до виникнення етосу ентузіазму, де індивідуальна свобода замінюється необхідністю служіння ідеї, яку кожен зразковий комуніст має радісно прийняти як належне [Там само]. У цьому контексті ідеал стає інструментом відчуження: реальна людина завжди виявляється недостатньо досконалою порівняно з ідеологічним лекалом, що дає державі монополію на постійне виправлення та «перековку» особистості, а саму людину ставить у положення, схоже на білку, яка біжить у колесі за ціллю, що постійно віддаляється.

Логічним завершенням формування радянського ідеалу стала мілітаризація антропологічного дискурсу, де праця і війна зливаються в єдиний героїч-

ний етос. Постаць Солдата-Визволителя в радянській системі цінностей представлена у вигляді озброєного пролетаря, який несе ідеологічну істину всім нездоленим народам на вістрі багнета.

На відміну від нацистського воїна-завойовника, радянський солдат концептуалізувався як захисник та визволитель, що надавало його насильству метафізичного виправдання [8, с. 117–127]. Етика солдата базувалась на абсолютній колективній самопожертві. У візуальній культурі (зокрема в повоєнному монументалізмі) радянський солдат зображується як гіперболізована сила, що втілює гнів і справедливість класу, навіть якщо знаходиться у позиції, що виражає поразку, поранення чи смерть. Його тіло позбавлене індивідуальних рис, він є частиною потоку історії. На відміну від німецької монументальної архітектури, радянська скульптура не запозичує ідей античності напряму, а лише посиляється на них у мотивах, композиції та іноді – деяких зовнішніх рисах героїв скульптури (Батьківщина-мати, пам'ятники невідомому солдату). Цей культ слугував для легітимації тотального контролю держави над життям індивіда: ідеальна людина – це солдат ідеї, готовий померти за загальне благо, яке визначається партійною верхівкою. Така людина готова до героїчної самопожертви заради Батьківщини та всесвітнього пролетаріату, навіть якщо для цього було потрібне збройне вторгнення в іншу країну.

Як зазначає І. Зубавіна, некрофільські нахили радянської культури мають відповідні засади. Зокрема, у кінематографі загибель екранного персонажа отримує смислове опертя в апеляціях до архетипних підвалин «культурного героя», образ якого може бути визнаний смисловим центром кожної культури як ядро давніх міфологічних уявлень. Звернення до «культурного героя» – це актуалізація змістів «позасвідомого в культурі» [17, с. 81–82].

Радянська тоталітарна культура, як і інші подібні культури, пропагувала підкорення індивідуальності колективним інтересам, крайньою формою такого світосприйняття є жертвність людини заради народу, держави, нації, класу. Для формування колективістських настанов у суспільній свідомості активно використовувались методи національно-патріотичного виховання, які охоплювали всі етапи соціалізації радянської людини.

Отже, здійснивши дослідження радянського ідеалу нової людини, «зразкового пролетаря / громадянина / комуніста» можемо визначити такі риси, що означають її буттєвість у політико-філософському дискурсі СРСР: свідомість належність до робітничого класу, атлетична будова тіла, визнання та слідування політиці партії та слову вождя, готовність та спроможність до насильства, готовність героїчно загинути під час боротьби за державні інтереси та відмова від власних бажань та ідеалів заради блага країни, класу, народу, всесвітнього розповсюдження комунізму тощо. Враховуючи вищезазначене,

можемо констатувати, що ідеальний представник виду «Homo Sovieticus», як і його «арійський» візаві, позбавлений будь-якої можливості чинити спротив волі влади і піддавати її ідеали сумнівам. Він є в першу чергу робітником, у другу – комуністом і лише потім людиною.

Висновки. Проведений компаративний аналіз нацистського та радянського антропологічних проєктів дозволяє стверджувати, що попри кардинальну різницю ідеологічних уявлень, обидві системи базувались на спільній онтологічній платформі – радикальному антропологічному конструктивізмі. Людина в обох дискурсах переставала бути автономним суб'єктом і була перетворена на матеріал для експлуатації державою задля реалізації ідеологічних проєктів. Ця спільність антропологічної редукції проявилась у переході від класичного гуманістичного розуміння людини як незалежної особистості, суб'єкта життя держави, до суто інструментального підходу до її існування, де суб'єкт спрощувався або до біологічно детермінованої, або до соціально-функціональної одиниці. У такому контексті виникає специфічний онтологічний нігілізм, у межах якого цінність індивідуального життя визначається виключно його функціональною корисністю для державної машини.

Водночас можна стверджувати про дихотомію ідеологічного детермінізму, що виявляє фундаментальну різницю у векторі політичного тиску. Нацистська антропологія замикає людину в просторі минулого, роблячи її залежною від біологічного фаталізму та расової чистоти, тоді як радянська система апелює до утопічного майбутнього, намагаючись «перекувати» біологію людини за допомогою соціального середовища та праці.

Таким чином, якщо нацизм поневолює особистість через расовий детермінізм, то радянська модель здійснює це через детермінізм класовий, що, зрештою, призводить до ідентичного результату, а саме до відчуження людини від її власної екзистенційної сутності, включаючи переконання, уподобання та пріоритети. Біополітика та естетизація тілесності в обох режимах позбавили людину приватності, перетворивши тіло на публічну ідеологему, що піддавалась аналізу з боку публіки і викликала цькування, якщо суб'єкт не підходив під «золотий стандарт». «Нацистське тіло» постає як статичний монумент раси, що тяжіє до неокласичного канону сили, тоді як «радянське тіло» функціонує як динамічний інструмент прогресу, орієнтований на виробничий рекорд та, за потреби, боротьбу до останнього подиху. В обох випадках естетика слугувала інструментом виправдання контролю, де фізична досконалість була не особистим здобутком, а суворою вимогою системи.

Трансформація героїчного епосу стала вищою точкою реалізації цих проєктів, де постаті Героя Воїна та Героя Праці втілювали ідеал абсолютного самозаперечення. Найвищою формою «нової людини» в тоталітарному дискурсі проголошувався суб'єкт, готовий до повної анігіляції власного «Я» за-

ради колективного цілого расово-національного чи класового характеру. Це свідчить про глибоку антигуманність тоталітарного ідеалу, який знаходить своє завершення лише у стані жертвовної смерті або повного розчинення індивіда в масі «братів за нещастям». Філософська актуальність цього досвіду сьогодні виходить за межі історичного аналізу, оскільки сучасні методи «покращення» людини в межах трансгуманізму та цифрової біополітики багато в чому наслідують логіку тоталітарної інженерії ХХ ст.

Сучасні методи «покращання» людської природи приводять нас до куди більш небезпечної пастки, ніж фанатична віра у власне превалювання. Нинішньою метою отологічних та антропологічних моделей є повне стирання державних кордонів та спрощення всіх процесів, до яких залучена людина, – до абсолютного максимуму через технологізацію. Крайнощі минулого, що побачили своє втілення в ідеях про перевагу раси та класу перетворились на крайнощі сьогодення, де раса, національність і клас мають все менший і менший вплив на особистість. Сьогодення також має свій відповідник обмеженням свободи слова, яке було в минулому, зараз це виражається в парадоксальній «толерантності» та «культурі скасування» як засобу її імплементації. Парадокс толерантності сьогодення можна описати так: «Якщо ми маємо бути толерантними до всіх точок зору – чи маємо ми також визнавати правильність думок тих, хто не є толерантним?». На сьогоднішній момент для більшості відповідь негативна. Доказом цього є «культура скасування», що полягає в повному ігноруванні думки, яка не підпадає під переконання більшості, що представлені в медіа. Така «зразковість» у наш час набула глобального, гібридного характеру і через її ідеї про примат комфорту й конформізму знаходить відгук у більшості людства, продовжуючи щоденно еволюціонувати і набувати нових форм і втілень, витісняючи ідеї, що відрізняються, на маргінес.

Досвід минулого слугує застереженням, що будь-яка спроба спроектувати ідеальну людину за рахунок нівелювання її свободи та права на неповторність неминуче призводить до деградації самої ідеї людяності. Справжній гуманізм у цьому контексті полягає не в конструюванні нових антропологічних еталонів, а в захисті права індивіда на автономію від будь-яких форм ідеологічно чи технологічного проектування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого / пер. з нім. А. Онишка. Київ : Основи, 2003. 437 с.
2. Фуко М. Наглядати та карати. Народження в'язниці / пер. з фр. П. Тарашука. Київ : Основи, 1998. 392 с.
3. Rosenberg A. Der Mythos des 20. Jahrhunderts. München : Hoheneichen-Verlag, 1942. 712 s.

4. Cone M. Remembering Arno Breker. 2006. URL: <http://www.artnet.com/magazineus/features/cone/cone7-31-06.asp> (дата звернення: 16.02.2026).
5. Hitler A. Mein Kampf. München : Franz Eher Nachfolger, 1925. 782 s.
6. Jünger E. Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt. Klett-Cotta, Stuttgart 2007. 322 s.
7. Граб У. Б. Музичний профіль роману Агати Крісті «Хліб геніїв». *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2021. № 45. С. 86–92. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247366> (дата звернення: 16.02.2026).
8. Дем'яненко В. М. Мілітаризація суспільної свідомості в СРСР. *Література та культура Полісся*. 2016. № 83. С. 117–127. URL: <http://ephshair.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/handle/8989898989/3068> (дата звернення: 04.03.2026).
9. Каганов Ю. О. «Радянська людина» в історіографічному дискурсі: радянська і дисидентська версії. *Сумська старовина*. 2018. № LIII. С. 22–30. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/faae9b85-ad36-4e66-b169-b4445f9ea34f/content> (дата звернення: 04.03.2026).
10. Федорів У. «Головні герої» соцреалістичних текстів: герой-робітник. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2017. Т. 19, № 1. С. 208–212. URL: https://www.researchgate.net/publication/375796375_Psihoanalitичne_modeluvanna_mortalnosti_u_feminnomu_diskursi_Marii_Matios_na_materiali_psihologicnoi_rozvidki_Sodennik_stracenoї (дата звернення: 04.03.2026).
11. Sukhonos V. V., Murach D. V. The «new man» project in the Soviet Union: a historical and legal aspect. *Legal horizons*. 2020. No. 24. P. 7–15. <https://doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i24.p7> (дата звернення: 16.02.2026).
12. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. В. Верлоки, Д. Горелова. Київ : Дух і Літера, 2005. 584 с.
13. Беньямін В. Мистецький твір у добу своєї технічної відтворюваності / пер. Юрія Рибачука. *Вибране*. Львів : Літопис, 2002. С. 53–98.
14. Michaud E. The Cult of Art in Nazi Germany / trans. by J. Lloyd. Stanford : Stanford University Press, 2004. 271 p.
15. Spotts F. Hitler and the Power of Aesthetics. Woodstock : Overlook Press, 2002. 456 p.
16. Висоцький О. Ю., Халапсіс О. В. Кіно і політична пропаганда : навч. посіб. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 408 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15011/1/%d0%bc%d0%b0%d0%ba%d0%b5%d1%82_%d0%92%d0%b8%d1%81%d0%be%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%a5%d0%b0%d0%bb%d0%b0%d0%bf%d1%81%d1%96%d1%81%20%d0%9a%d1%96%d0%bd%d0%be%20%d1%96%20%d0%bf%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%b0%20%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%bf%d0%b0%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d0%b4%d0%b0.pdf (дата звернення: 04.03.2026).
17. Зубавіна І. Сучасний екранний нарратив: оновлення смислів. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*. 2015. Вип. 11. С. 75–92. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21D BN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21IID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Spdr_2015_11_10 (дата звернення: 05.03.2026).

REFERENCES

1. Nitsshe, F. (2003). Tak kazav Zaratustra. Knyzhka dlia vsikh i ni dlia koho / per. z nim. A. Onyshka. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Fuko, M. (1998). Nahliadaty ta karaty: Narodzhennia v'iaznytsi / per. z fr. P. Tarashchuka. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
3. Rosenberg, A. (1942). Der Mythos des 20. Jahrhunderts. München: Hoheneichen-Verlag [in German].
4. Cone, M. (2006). Remembering Arno Breker. URL: <http://www.artnet.com/magazineus/features/cone/cone7-31-06.asp>
5. Hitler, A. (1925). Mein Kampf. München: Franz Eher Nachfolger [in German].
6. Jünger, E. (2007). Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt. Klett-Cotta, Stuttgart [in German].
7. Hrab, U. B. (2021). Muzychnyyi profil romanu Ahaty Kristi "Khlib heniiiv". *Visnyk KNUKiM. Seriiia "Mystetstvoznavstvo" – Bulletin of the KNUKiM. "Art History" Series, 45, 86–92* URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247366> [in Ukrainian].
8. Demianenko, V. M. (2016). Militaryzatsiia suspilnoi svdomosti v SRSR. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and culture of Polissya, 83, 117–127*. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/handle/8989898989/3068> [in Ukrainian].
9. Kahanov, Yu.O. (2018). "Radianska liudyna" v istoriohrafichnomu dyskursi:adianska i dysydentska versii. *Sumska starovyna – Sumy Antiquities, LIII, 22–30*. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/faae9b85-ad36-4e66-b169-b4445f9ea34f/content> [in Ukrainian].
10. Fedoriv, U. (2017). «Holovni heroi» sotsrealistychnykh tekstiv: heroi-robotnyk. *Naukovi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho – Scientific Bulletin of the Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynsky, Vol. 19, 1, 208–212*. URL: https://www.researchgate.net/publication/375796375_Psihoanalitичne_modeluvanna_mortalnosti_u_feminnomu_diskursi_Marii_Matios_na_materiali_psihologicnoi_rozvidki_Sodennik_stracenoj [in Ukrainian].
11. Sukhonos, V. V., Murach, D. V. (2020). The «new man» project in the Soviet Union: a historical and legal aspect. *Legal horizons, 24, 7–15*. <https://doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i24.p7> [in Ukrainian].
12. Arendt, H. (2005). Dzherela totalitaryzmu / per. z anhl. V. Verloky, D. Horielova. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
13. Beniamin, V. (2002). Mystetskyi tvir u dobu svoiei tekhnichnoi vidtvoriuvanosti / Pereklad Yuriiia Rybachuka. *Vybrane*. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
14. Michaud, E. (2004). The Cult of Art in Nazi Germany / trans. by J. Lloyd. Stanford: Stanford University Press.
15. Spotts, F. (2002). Hitler and the Power of Aesthetics. Woodstock: Overlook Press.
16. Vysotskyi, O. Yu., Khalapsis, O. V. (2024). Kino i politychna propahanda: navch. posib. Dnipro: Dniprov. derzh. un-t vnutr. Sprav. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15011/1/%d0%bc%d0%b0%d0%ba%d0%b5%d1%82_%d0%92%d0%b8%d1%81%d0%be%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0

%b9%20%a5%b0%bb%b0%bf%81%96%81%20%9a%96%bd%be%20%96%20%bf%be%bb%81%96%82%b8%87%bd%b0%20%bf%80%be%bf%b0%b3%b0%bd%b4%b0. pdf [in Ukrainian].

17. Zubavina, I. (2015). Suchasnyi ekrannyi naratyv: onovlennia smysliv. *Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezhenia kulturnoi spadshchyny – Modern problems of research, restoration and preservation of cultural heritage, issue 11*, 75–92. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Spdr_2015_11_10 [in Ukrainian].

Kalynovskyi Yurii Yuriyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Rudyak Danylo Vaveriyovych, Third-year student, Faculty of International and European Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

METAPHYSICS OF THE TOTALITARIAN SUBJECT: COMPARATIVE ANTHROPOLOGY OF THE NATIONAL- SOCIALIST AND SOVIET PROJECTS OF THE «NEW MAN»

An attempt has been made to carry out a comparative analysis of the anthropology of the National Socialist and Soviet projects of the “new man”. The common and distinctive features of the “ideal man” in the ideological doctrines of the USSR and nazi Germany have been identified. Attention is focused on the contemporary dangers of attempts to transform human nature without taking into account the entire complex of individual rights and freedoms.

Keywords: “new man”, national socialism, Soviet man, anthropology of the totalitarian subject, social heroics, national-patriotic education.

Статтю подано / Submitted: 15.02.2026

Доопрацьовано / Revised: 25.02.2026

Схвалено до друку / Accepted: 10.03.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

